

Szépe György*

(1931–2012)

Voigt Vilmos

Romanista, majd magyar nyelvkatatóként a modern nemzetközi irányzatok biztos felismerője, hazai népszerűsítője volt. A nyelvet kulturális kommunikációnak és intézménynek tekintette: életművének talán legsúlyosabb része a nyelvoktatás köré fonódott. Agilis, nyughatatlan, született szervező-művész volt. Konferenciák és kiadványok gründolója. Még félálomban is tudott vitát gerjeszteni, üléseket emlékezetessé tenni. Nemcsak itthon, szerte a világon mindenkit ismert, köztük közvetített. Olykor az első pillanatra meglepőnek tűnt, ki mindenkit mi mindenbe „ugrasztott bele” – legtöbbször eredménnyel. Ám voltak kudarcai. (Például végül sosem jelent meg Thomas A. Sebeok magyar nyelvű tanulmánykötete, nem lett valódi magyar nyelvészeti katedra az Egyesült Államokban.) Életeleme nem a száraz tudományos publikáció, hanem a szóbeli oktatás, ötletáradat, a „mindig-máshol-levés” volt. Szerencsére kortársai közül többen is ugyanilyen *perpetuum mobile* emberek voltak. (Futtában Tőkei Ferenc, Vekerdi László, Vitányi Iván, Hankiss Elemér, Szecskő Tamás, Józsa Péter neve jut eszembe. Mindegyikük a mai magyar szemiotika kezdetéhez is odatartoztak.) Fél évszázadon át volt kezdeményező. Állandóan szervezett valamit – mégsem használták ki egészen páratlan tudományirányítói képességeit. Pedig erre mindig is vágyott.

Ami a legszorosabb értelemben vett szemiotikát illeti, ez nemzetközi szinten Párizsban, és főként szlavista költői-nyelv-kutatók körében szerveződött meg (1969-ben). Természetes volt, hogy Fónagy Ivánnal együtt a kezdetektől évtizedekig ő képviselte Magyarországot a Nemzetközi Szemiotikai Társaságban. Itthon ott volt az 1968. szeptember 23–24-én tartott modellálás-konferencia előadói között és aztán legtöbb szemiotikai rendezvényünkön is. Az *Ethnographia* folyóirat etnoszemiotikai számában (1976/3) A maidu [indián] számnevek rendszeréről című dolgozata az egyik leginvenciózusabb befejezett írása. (Újra ki is adtuk a mi szemiotikai antológiánkban: *A kezdetektől a máig. A modern magyar szemiotika olvasókönyve*. Budapest 2003). Horányi Özsébbel együtt ő készítette a máig egyetlen magyar nyelvű nemzetközi szemiotikai olvasókönyvet: *A jel tudománya* (1975). Az új, lényegileg változatlanul hiánypótló kiadás (2005) már a címlapra is felvette a „Szemiotika” minősítést. Amióta a Magyar Szemiotikai Társaság rendszeresen tart konferenciákat (az utóbbi évtizedben Egerben), gyakran láthattuk több ízben is (olykor Petőfi S. Jánossal) eleven „brandjeként”

* Elhangzott Szépe György búcsúztatásán 2012. szeptember 12-én Budapesten az ELTE BTK Tanácstermében.

az általa képviselt jelértelmezésnek. Legutóbb, amikor megindult a pesti egyetemen az önállónak tekinthető szemiotikai képzés – az ő tanácsait is kikértük. Nyugodt lélekkel mondhatjuk, Szemiotikai Társaságunk mindig is a megérdemelt figyelemmel és „tisztelettel” övezte. Tiszteleti tagunkká választottuk. Ezt észre is vette, szép levélben köszönte meg. Részt vettünk a tiszteletére kiadott ünnepi kötetekben. Hírlevelünk (*Szemiotikai Tájékoztató*) első lapján mottóként olvasható az ő megállapítása: „A szemiotika napfényes filológia.”

Hogy személyes emléket is hozzak, a sok kínálkozó közül csak kettőre utalok. Tudomásom szerint mindmáig egyedülálló kiadvány a Francia Kommunista Párt elméleti folyóiratának (*Recherches Internationales à la lumière du marxisme*) 1974/4, azaz 81. száma: „Sémiotique” címmel. Ebben Jurij Lotman, Georg Klaus, V.V. Ivanov, V.N. Toporov és mások társaságában, ám előttük, egyáltalán a tematikus szám nyitó cikkeként G. Szepe és V. Voigt írása olvasható: *Alternatives sémiologiques*. A francia párt Köpeczi Bélát kereste meg, hogy szerezzen magyar írást. Ő Szépehez küldte át a levelet. Gyuri hozzá is fogott, kifejtette nézetét a centrifugális és centripetális szemiotikáról – majd megunt a egészet és nekem adta át, fejezzem be, ahogy akarom. Igazában most sem tudom, mettől is kezdődik az én térfelem – hiszen ugyanúgy gondolkodtunk. És a párizsi szerkesztőknek tetszhetett, azért tették a szám élére. Utána egy ideig Szépe elvtársnak szólítottam. (Egyébként ő csakugyan sosem volt marxista.)

Amikor 2005 októberében azt egri szemiotikai konferenciára utaztunk (Balázs Géza autójával), az úton arról kérdeztem, mit tud a terminológia fejleményeiről az utóbbi évtizedekben. Nem véletlen volt a kérdés, akkor szerveződött a Magyar Nyelv Terminológiai Tanácsa (*nomen est omen: MATT*). Ismervén nemzetközi pletykaszintekig kiterjedő tájékozottságát, még így is meglepett ismereteinek széles köre és pontossága. Egymaga többet tudott erről, mint sok-sok kollégája együttesen.

Ezt a tanítási élményt sokan és sokszor megtapasztalhattuk, és amíg élünk, sosem felejtjük el. Annál kevésbé, mivel ez volt Szépe György legigazibb arca. Humoros, ironikus, kaján stílusának nincs örököse. Ha emlékezünk rá, akkor ezt a nagyon eleven embert kell visszaidéznünk. John Lotz, aki tisztelte Szépét (tőle ritka hévvel), azt mondta, végre rájött, milyen erő hajtja a modern nyelvtudományt: be akar kerülni a Szépe szerkesztette *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* következő kötetébe...

Petőfi S. János búcsúztatásakor*

(1931–2013)

Voigt Vilmos

Voltaképpen évtizedeken át volt beteg – még jobb életrészekében is legalábbis gyengélkedő –, mégis viszonylag hosszú életkort ért meg. Mégis váratlan volt halála, hiszen a legutóbbi időig nemcsak otthon alkotott tovább, hanem tudományos ülésekre is rendszeresen eljárt, és nemcsak akkor, amikor (szerencsére gyakran!) ő volt az előadó. Pontos és fegyelmezett ember volt, és ezt ráadásul igazán kedvesen, magától értetődő módon, a rá oly jellemző diákos mosolylyal tette. Szívesen mutogatott családi fényképalbuma ezt a szerenitást „karakteresen” képviseli. Életútja úgy hozta, hogy három–négy ország egyetemén tanított. Mindenütt az átlag-egyetemisták százai számára is továbbítani tudta a szövegnyelvészet rutineredményeit, ám mindenütt igazán tehetséges tanítványokra is szert tett, aki mesterüknek vallották. Szerencsére magyar kollégáival (és tanítványaival) is évtizedeken keresztül tudott együtt dolgozni. Személyes példaként mondhatom, magam már egyetemista koromtól, úgy 1961-től kezdve megismertem őt a Nyelvtudományi Intézet akkor még Szalay utcai székhelyén, ott is a félemeleten, a bejárattól jobbra, a sarokban levő kis szobában. És ma, az a doktorandusom, akit még a múlt év őszén is elküldtem hozzá konzultációra, épp tegnap védte meg dolgozatát. Mindez bizony azt jelenti, hogy több mint fél évszázadig lehetett táplálkozni kimeríthetetlen tudásából.

Petőfi tudományos érdeklődése egyetlen, ám sokrétű kérdéskörre irányult: milyen erők és hatások szervezik a szöveget? Sajátos, ám érvényes logikával, minthogy itt is a bonyolultabb (azaz tipikus) eseteket kedvelte, a költői szövegekkel foglalkozott a legszívesebben, ezek közül is leginkább a több művészetet megihlető művekkel, amelyeknek előadásmódja és tanításmódja érdekelte, no meg az, hogyan lehet mindezt felismerni, befogadni, tanítani. A szövegek ilyen „kontextusban” való léte nála mégsem a köznapi értelemben vett alkotóra vagy befogadóra, hanem magára a szövegre vonatkozik, annak öntörvényű rendszerét („kotextus” – ahogyan ő nevezte) vizsgálta.

Életműve tömörszerűen egységes, mégis elkülöníthetjük két szakaszát. Az elsőben tájékozódik és tájékoztat, a másodikban a maga szövegvizsgálatait építi ki egy minél precízebb és sokrétűbb „ördöggyolyó-faragványhoz” hasonlító rendszerbe. Az első szakasz nem ért véget külföldre távoztával, és igazán a bieleföldi évekkig tartott. Az első korszakhoz sorolható műveiből a kortársak

* Elhangzott Petőfi S. János búcsúztatásán Budapesten az MTA Nyelvtudományi Intézetében 2013. március 5-én.

elsősorban a hivatkozásokat keresték ki, megnézték az idézett, akkor friss kiadványokat, azután visszatértek Petőfihez, és az ő kommentárjaihoz. A második korszak viszont egy szinte átvehetetlenül gazdag, folyton gyarapodó közléselemlethez kapcsolt szövegértelmezést tartalmazott – amit utánozni még ma sem könnyű. Noha Petőfi jól tudott oroszul, és az ő szövegtani kutatásai kezdetén (hála Papp Ferencnek és másoknak) az akkori szovjet nyelvészet legjobb szereplői és eredményeik hamar ismertté váltak Magyarországon – meg az akkori új amerikai nyelvészet is gyorsan terjedt nálunk (itt főként Szépe György az érdem) –, ő maga mégsem csupán a szovjet vagy amerikai kollégák ötleteit vette át, hanem már szinte legkorábbi írásaitól kezdve sajátos szövegelemző javaslatokat tett. Munkásságának második korszakában már inkább csak a német szövegnyelvészet maradt lényeges adaléka (vagy inkább körítése) az ő gondolatainak. A francia (főként amúgy is irodalmi szemléletű meg pszichológizáló) szövegvizsgáló strukturalizmus viszont igazában sosem hatott rá.

Ma már kevesen említik, hogy pályája kezdetén Petőfi a számítógépek és a kibernetika egyik legjobb hazai ismerője, terjesztője is volt. Ehhez matematikai képzettsége biztos alapot nyújtott. Persze az 1960-as évek közepén (még hazánkban is) „mindenki” számítógépes nyelvész volt. (Magam is akkor írtam az Országház utcában az Urál-2 számítógépmonstrum meg Petőfi figyelő tekintete előtt áttekintésemet a számítógépes folklorisztika eredményeiről – amelyhez ebben az irányban azóta sem lehet sokat hozzá tenni.) Az akkori kibernetikai célkitűzés a nyelvi anyag pontosabb, axiomatikus leírására vonatkozott és egy, a számítógép által elvégezhető automatikus elemzés kidolgozására törekedett. A mai számítógép-használat a nyelvtudományban viszont teljesen más, és nemcsak praxisában, hanem célkitűzéseiben is. Akkor a „mesterséges értelem” és a „gépi fordítás” voltak az alapfogalmak: mára az adatbankok és a zsebtelefonok enciklopédiaként használása a gyakorlat, legjobb változatában egy „morphologic” keretében. Az „első” megoldást (nemzedéktársai zömével együtt) Petőfi csak egy ideig követte – a második pedig már őt sem érdekelte igazán, noha mindig hangoztatta ennek használhatóságát és fontosságát. Arról, hogy akkor mire is gondoltunk, a legszélesebb közönség a *Világirodalmi Lexikon* „irodalom és információelmélet” címszavából (1977) értesülhetett – a többszám itt azt jelzi, hogy a szócikket ketten írtuk alá. E cikkből is kiderül, hogy ő minek tartotta magát. Nem nyelvésznek (hihetetlenül alapos felkészültsége ellenére sem), hanem irodalomtudósnak, sőt irodalom-tanárnak. Persze – *en attendant mieux* – mára egészen mások az aktuális irodalomtudomány preferenciái. (Nem is mindenben egyeztethetők azt ő felfogásával.)

Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy életének egy hosszú szakaszára, 1969-ben elhagyta Magyarországot, és csak fokozatos mértékben jöhetett vissza. Ez egy nagyon régi modellje a magyar értelmiségnek, Bakfark Bálinttól Liszt Ferencig, vagy éppen Eötvös Péterig – hogy csak zenészeket soroljak. Szerencsére Petőfi e csoporton belül azt az utat járta be, amit mondjuk Szenci Molnár Albert

– hogy egy nyelvészt idézzek –, mindazt, amit kint megtanult, végül is itthon, a magyar nyelvészetbe és oktatásba hozta vissza. Voltaképpen mindvégig megvolt a kapcsolata itthoni kollégáival, barátaival, és „visszatérése” után Budapest, Szeged, Debrecen egyaránt (noha mégsem teljesen egyformán) méltatta is tevékenységét.

Egyszer megkérdeztem tőle, nem mélylélektani önvallomás-e több tanulmányának tárgya és egyik kötetének címe: *elkallódni megkerülni*. Azt válaszolta: *nem*. Ám mikor én folytattam Weöres Sándor (egy másik Sándor) *Kockajáték* című versét: „ez volt teljes életem jó volt tengerparton ülni habok játszottak velem ez volt teljes életem elkallódni megkerülni...” – azt mondta: „Lehet, hogy mégis igazad van.”

Nem búcsúzhatunk tőle a magyar szemiotika megemlézése nélkül sem. Ő is a legeslegelején (Fónagy Iván és Thomas Sebeok korában) már eljött a hazai szemiotika legelső rendezvényeire. Amikor pár éve a „modellálás”-szimpozion negyvenedik évfordulóját ünnepeltük, ő is ott volt, hozzászólásában jól jellemezte akkori körülményeinket, nézeteit, nézeteinket. (Lásd a *Szemiotikai Tájékoztató* „ünnepi” számát 2011-ből.) Tiszteleti tagja volt a Magyar Szemiotikai Társaságnak, évenkénti egri konferenciáink állandó és mindig visszavárt résztvevője. Amikor tavalyelőtt ősszel végre megkezdhattuk Budapesten a szemiotikai „mesterképzést”, őt és Szépét hívtuk meg a legelső órára, mondják el, mit és hogyan tanítanak a jeltudományt az egyetemen. (Szépe akkor beteg volt, így az egyetlen útbaigazítás Petőfitől származott.) Nagyszerű szegedi kötetsorozata, a *Szemiotikai szövegtan* mindezideig nemcsak a legterjedelmesebb, hanem a legszigorúbban magyar szemiotikai publikáció, benne elméleti áttekintések, történeti szemle, bibliográfia, és főként megannyi, sokoldalú, frappáns szövegelemzés mind megtalálható (gyakran Benkes Zsuzsával együtt jegyezve).

Nyugodt lelkiismerettel kijelenthetem, szemiotikusaink mindig tisztában voltak Petőfi S. János jelentőségével, tisztelettel és szeretettel vették körül, még életében, nemcsak eltávoztakor. Ez így jó.

És végül azt is meg kell említenünk, mennyire egybeforrt a kutató élete munkásságával. Jól írta a költő *Két vándor* című versében, amelyben a patak és az ifjú sorsát veti össze: „Az elnémult patak / Honát vesztette el; / A dalra kelt fiú / Ismét honára lel.”

Ilyen alkalmakkor gyakran szólnak arról, hogy az eltávozottal befejeződött egy korszak. Józsa Péter, Papp Ferenc, Thomas A. Sebeok, Szépe György és most Petőfi S. János halála igazolja ezt a közvélekedést. Csak az marad meg, amit leírtak, tanóráikon elmondtak. És ez Petőfi esetében egész kis könyvtárnyi marandó nyelvészet, irodalomtudomány és szemiotika egyszerre.

